
„SPECIALUS EUROBAROMETRAS NR. 489: TEISĖS VIRŠENYBĖ“ LIETUVOS REZULTATŲ APŽVALGA

2019 m. liepos m. buvo paskelbti Europos Komisijos (toliau – EK) atliktos Europos Sąjungos (toliau – ES) valstybių gyventojų apklausos „Teisės viršenybė“ rezultatai. Tyrimas įgyvendintas siekiant geriau suprasti, kaip stiprinti ir geriau užtikrinti teisės viršenybės principus ES erdvėje¹. Apklausa buvo atliekama 2019 m. balandžio 9 – 26 d., joje dalyvavo 27 665 ES gyventojai, tarp kurių 1001 respondentas, gyvenantis Lietuvoje.

Tyrimo buvo siekiama nustatyti, kokia yra 17 teisės viršenybės principų svarba ES gyventojams, kurie iš šių principų turėtų būti tobulinami jų valstybėse bei gyventojų nuomonė apie žiniasklaidos ir pilietinių organizacijų, kaip teisės principus užtikrinančių institucijų, svarbą ir esamas galimybes veikti valstybėje.

Teisės viršenybės principai suskirstyti į tris teminius blokus: 1) teisėtumas, teisinis aiškumas, lygybė prieš įstatymą ir valdžių padalijimas; 2) savavališkumo užkardymas ir baudmės už korupciją; 3) efektyvi teisminė apsauga ir nepriklausomi teismai. Remiantis respondentų atsakymais, kiekvieno principo svarba įvertinta 10-balėje sistemoje – jeigu principas svarbus visiems gyventojams, jam skiriamas 10 balų įvertis, jei nė vienam – 0 balų įvertis². Tokia pat metodika taikyta vertinant, kiek principai yra tobulintini valstybėje – 10 balų įvertis reiškia, kad visi gyventojai mano, kad principo įgyvendinimas turėtų būti tobulinamas, o 0 balų įvertis – kad principas yra pakankamai užtikrinamas, esama situacija visiškai tenkina gyventojus³. Principų sąrašas, jų paaiškinimas ir detalūs rezultatai pateikiami priede Nr. 1.

Apklausa atskleidė, kad absoliučiai daugumai ES gyventojų teisės viršenybės principai yra svarbūs – kiekvieno principo atveju taip teigė daugiau kaip aštuoni iš dešimties respondentų. Pastebima, kad ES mastu ypatingą svarbą gyventojai teikia principams, susijusiems su savavališkumo užkardymu, korupcijos baudžiamumu, teisėjų nešališkumu priimant sprendimus, galimybe gintis savo teises nepriklausomuose teismuose. Taip pat vertinant rezultatus ES lygiu, pastebima, kad visi teisės viršenybės principai valstybėse narėse galėtų būti įgyvendinami geriau – kiekvieno principo atveju taip manė bent septyni iš dešimties respondentų. Tyrėjai pastebi, kad apklausoje ne itin skyrėsi

¹ EK numatė tris galimas veikimo kryptis, kuriomis galėtų prisidėti prie efektyvesnio teisės viršenybės užtikrinimo:

- geresnis teisės viršenybės kultūros skatinimas ir informavimas apie teisės viršenybės principo reikšmę;
- ankstyva prevencija, kuri remtųsi glaudesniu bendravimu su valstybėmis narėmis ir leistų turėti gilesnę informaciją apie teisės viršenybės situaciją ir pokyčius tarp ES narių ir reaguoti į teisės viršenybės problemas ankstyvoje stadijoje;
- ES galimybių reaguoti į kylančius teisės viršenybės iššūkius stiprinimas.

² Kuo didesnis balas, tuo principas yra svarbesnis.

³ Kuo mažesnis balas, tuo situacija yra geresnė.

visų valstybių gyventojų atsakymai vertinant principų svarbą, o didesni skirtumai stebimi gyventojams vertinant, kiek principų įgyvendinimas turėtų būti tobulinamas jų valstybėse.

Vertinant šalies rezultatus, Lietuvos gyventojams teisės viršenybės principai yra kiek mažiau svarbūs nei vidutiniškai ES (ES įvertis 9,18 balai iš 10, Lietuvos – 8,9 balai), pagal teikiamą svarbą teisės viršenybei Lietuva atsiduria 21 vietoje tarp 28 ES valstybių. Teisės viršenybės principai svarbiausi Graikijos (9,71 balai), Kipro (9,67 balai) ir Vokietijos (9,63 balai) gyventojams. Tarp trijų Baltijos valstybių, didžiausią svarbą teisės viršenybės principams teikia Estijos gyventojai (9 balai, 20 vieta), mažiausią – Latvijos gyventojai (8,53 balai, 26 vieta).

Savo ruožtu vertinant, kiek tobulintinas teisės viršenybės principų įgyvendinimas šalyje, Lietuvos respondentai patenka prie mažiau principų užtikrinimu patenkintų valstybių grupės (ES įvertis – 8,51 balai, Lietuvos – 9,21 balai), t. y. pagal tai, kiek teisės viršenybės įgyvendinimas turėtų būti tobulinamas, Lietuva atsiduria 8 vietoje tarp 28 ES narių. Estijos gyventojai – mažiau kritiški (7,79 balai, 22 vieta), o Latvijos respondentų vertinimas artimesnis Lietuvos rodikliui (9,05 balai, 12 vieta). Labiausiai teisės viršenybės įgyvendinimu patenkinti Danijos (5,87 balai), Nyderlandų (6,63 balai) ir Švedijos (7,28 balai) gyventojai.

Analizuojant atskirų teisės viršenybės principų svarbą ir jų įgyvendinimo suvokimą, pastebėtina, kad Lietuvos respondentams svarbiausia, jog sprendimų priėmimas būtų grįstas nauda viešajam interesui, t. y. valdžios atstovai ir politikai nesinaudotų savo padėtimi siekdami asmeninės naudos, bet siektų naudos viešajam interesui (9,5 balai), ir kad nusikaltimai būti tinkamai ištiriami, nepaisant nusikaltusių asmenų socialinio statuso, o tyrėjai nebūtų veikiami politinių ir ekonominių interesų (9,5 balai). Apklausa atskleidė, kad Lietuvos gyventojams itin svarbūs teisės principai, susiję su korupcijos užkardymu ir antikorupcinės aplinkos užtikrinimu. Aukštesniais nei vidutiniais balais buvo įvertinta reagavimo į korupcijos apraiškas svarba (9,3 balai), nešališkų sprendimų priėmimo išvengiant favoritizmo ir diskriminacijos svarba (9,3 balai) ir įstatymų kūrimo ir taikymo vadovaujantis etikos kodeksai ir vengiant interesų konfliktų svarba (9,3 balai). Taip pat Lietuvos gyventojams itin svarbus valdžios atstovų sprendimų pagrįstumas ir argumentų pateikimas (9,3 balai).

Pastebėtina, kad su antikorupcine aplinka susiję teisės viršenybės principai Lietuvos gyventojų yra suvokiami kaip labiausiai tobulintini. Reagavimas į korupciją (korupcijos ištyrimas ir patraukimas atsakomybėn už korupcinius nusikaltimus) absoliučios daugumos gyventojų nuomone turėtų būti tobulinamas (9,6 balai), antrojoje vietoje didžiausia dalis gyventojų kaip tobulintiną sritį mato politikų interesų konfliktų valdymą (9,6 balai). Trečiojoje pozicijoje tarp labiausiai tobulintinų sričių – valdžios atstovų ir politikų nesinaudojimas savo padėtimi siekiant asmeninės naudos, o naudos viešajam interesui siekis (9,5 balai).

Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvos gyventojams mažiausiai svarbios sritys – įstatymų leidybos stebėseną (7,3 balai) ir įstatymų leidėjų ir taikytojų veikimas vien viešojo intereso labui (7,9 balai). Taigi mažiausia svarba skirta principui, kuris susijęs su aktyviu pačių piliečių įsitraukimu, pilietinės galios panaudojimu siekiant atskaitingos įstatymų leidybos. Tai atliepia platesnę šalies problemą – žemą pilietinio įsitraukimo lygį Lietuvoje⁴.

Lietuvos gyventojai žiniasklaidos ir pilietinių organizacijų veikimo laisvę vertina kaip svarbius, bet ne pačius svarbiausius aspektus. Žiniasklaidos galimybės kritikuoti valdžią, stambias ekonominių interesų grupes ir plataus žiniasklaidos priemonių, kuriose būtų pristatomos skirtingos nuomonės, spektro svarba vertinta atitinkamai 8,7 ir 8,8 balais. Pilietinės visuomenės galimybių aktyviai veikti ir kritikuoti valdžios bei stambias ekonominių interesų grupes svarbą Lietuvos respondentai įvertino 8,5 balais. Lyginant su ES vidurkiu, balai šiek tiek žemesni nei ES vidutiniai įverčiai (atitinkamai 8,9, 9 ir 8,7 balai). Savo ruožtu vertindami, kiek tobulintina žiniasklaidos ir pilietinių grupių veikimo situacija Lietuvoje, respondentai išreiškė kritiškesnę poziciją nei vidutiniškai ES: žiniasklaidos galimybių reikšti kritiką tobulinimo poreikis įvertintas 8,5 balais (ES – 7,7 balai), poreikis tobulinti žiniasklaidos priemonių spektrą – 8,4 balais (ES – 7,3 balai), pilietinių organizacijų galimybių reikšti kritiką tobulinimo poreikis įvertintas 8,4 balais (ES – 7,7 balai).

Apibendrinant EK inicijuotos apklausos rezultatus, atkreiptinas dėmesys į tai, kad antikorupcinės aplinkos užtikrinimas ir tobulinimas Lietuvos gyventojų yra laikomas prioritetine sritimi. Interesų derinimas, veikimas viešojo intereso labui nesiekiant asmeninės naudos ir korupcinių veikų ištyrimas bei kaltininkų patraukimas atsakomybėn išryškėjo kaip didelę svarbą turintys veiksniai. Tačiau pažymėtina, kad didesnis dėmesys teisės viršenybės principams, susijusiems su antikorupcinės aplinkos stiprinimu, skiriamas dėl gana aukšto korupcijos suvokimo lygio visuomenėje ir kartu – didesnio informuotumo apie korupcijos fenomeną lyginant su kitais teisės viršenybės aspektais.

⁴ Pilietinės galios indeksas Lietuvoje siekia 37 balus iš 100 (Civitas, 2017 m.), o Lietuvos korupcijos žemėlapiu 2018 m. duomenimis, antikorupcinėje veikloje dalyvauti norėtų tik 8 proc. Lietuvos gyventojų.

Priedas Nr. 1 „Teisės viršenybės principų vertinimas Lietuvoje ir ES“

Principas	Paaiškinimas	Principo SVARBA ⁵		Principo ĮGYVENDINIMAS ⁶		
		Lietuvos įvertis	ES vidutinis įvertis	Lietuvos įvertis	ES vidutinis įvertis	
TEISĖS VIRŠENYBĖS PRINCIPAI:		8,9	9,18	9,21	8,51	
Teisėtumas, teisinis aiškumas, lygybė prieš įstatymą ir valdžių padalijimas		8,3	9,01	8,95	8,37	
1.	Lygybė prieš įstatymą	Tie patys įstatymai ir taisyklės taikomi visiems asmenims vienodai, įskaitant valdžios atstovus, nepriklausomai nuo asmeninių aplinkybių, socialinio statuso, turimo turto, politinių ryšių ir kilmės.	8,8	9,3	9,1	8,6
2.	Teisės aiškumas ir stabilumas	Įstatymai, kurie reguliuoja kasdienį gyvenimą, darbą ar verslą yra aiškūs, stabilūs, numanomi. Gyventojams suprantamos jų veiksmų pasekmės.	9,0	9,2	9,2	8,2
3.	Įstatymų leidybos parlamente stebėsenos paprastumas	Paprasta stebėti, kodėl ir kaip parlamentas priima įstatymus. Debatai yra vieši, opozicija gali juose dalyvauti.	7,3	8,6	8,7	8,3
4.	Įstatymų leidėjų veikimas viešojo intereso labui	Įstatymų leidėjai ir taikytojai veikia tik viešojo intereso labui.	7,9	9,1	9,0	8,6
5.	Nepriklausoma įstatymų kontrolė	Veikia nepriklausomi mechanizmai, užtikrinantys, kad įstatymai gali būti ginčijami ir peržiūrimi.	8,4	8,9	8,8	8,2
Savavališkumo užkardymas ir baudmės už korupciją		9,3	9,33	9,46	8,81	
6.	Valdžios atstovų sprendimų aiškumas	Valdžios atstovai pateikia aiškius argumentus dėl priimtų sprendimų, pvz., mokesčių, viešųjų sandorių, švietimo, sveikatos priežiūros sistemų.	9,3	9,3	9,4	8,8

⁵ Kuo didesnis balas, tuo principas yra svarbesnis.

⁶ Kuo mažesnis balas, tuo situacija yra geresnė.

7.	Nepriklausoma valdžios atstovų sprendimų kontrolė	Valdžios atstovų priimti sprendimai peržiūrimi nepriklausomų teismų.	8,8	9,1	9,1	8,3
8.	Valdžios atstovų sprendimų nešališkumas	Valdžios atstovai priima sprendimus, kuriems nedaro įtakos favoritizmas ir/ar diskriminacija.	9,3	9,4	9,4	8,8
9.	Sprendimai – viešajam interesui	Valdžios atstovai ir politikai nesinaudoja savo padėtimi siekdami asmeninės naudos, bet siekia naudos viešajam interesui.	9,5	9,3	9,6	9,0
10.	Reaguojama į korupciją	Valdžios atstovų ir politikų korupciniai veiksmai yra tinkamai tiriami ir asmenys patraukiami atsakomybėn.	9,3	9,4	9,6	8,9
11.	Politikų etikos kodeksai	Valdžios atstovai ir politikai, kuriantys ir taikantys įstatymus, vadovaujasi aiškiais etikos kodeksais ir vengia interesų konfliktų.	9,3	9,3	9,5	9,0
Efektyvi teisminė apsauga, nepriklausomi teismai			9,08	9,19	9,18	8,34
12.	Nepriklausomo teismo pasiekiamumas	Asmenys gali apginti savo teises nepriklausomame teisme.	9,3	9,4	9,0	8,0
13.	Teismo proceso trukmė ir kaina	Teismo procesai nėra pernelyg ilgi ir brangūs.	8,9	8,9	9,3	8,8
14.	Teisėjų nepriklausomumas	Teisėjai yra nepriklausomi ir nėra veikiami politinių ar ekonominių interesų.	9,1	9,4	9,3	8,2
15.	Tinkamas nusikaltimų ištyrimas	Policija ir prokuratūra tinkamai tiria nusikaltimus, įskaitant politikų ir kitų įtakingų asmenų veikas, tyrėjai nėra veikiami politinių ar ekonominių interesų.	9,5	9,4	9,3	8,6
16.	Teismų sprendimų gerbimas ir laikymasis	Valdžios atstovai ir politikai gerbia ir laikosi teismų sprendimų.	9,3	9,4	9,2	8,3
17.	Politikų elgesio kodeksai	Egzistuoja politikų elgesio kodeksai, ribojantys politikų kritiką teismams ir teisėjams.	8,4	8,6	9,0	8,1

Priedas Nr. 2 „Žiniasklaidos ir pilietinių organizacijų vertinimas Lietuvoje ir ES“

	Principas	Paiškinimas	Principo SVARBA ⁷		Principo ĮGYVENDINIMAS ⁸	
			Lietuvos įvertis	ES vidutinis įvertis	Lietuvos įvertis	ES vidutinis įvertis
Žiniasklaidos ir pilietinės visuomenės organizacijų veiklos laisvė			8,7	8,9	8,4	7,6
1.	Žiniasklaidos galimybės laisvai išreikšti kritiką	Žiniasklaida ir žurnalistai gali kritikuoti valdžią ar stambias ekonominių interesų grupes be rizikos, kad bus bauginami.	8,7	9,0	8,5	7,7
2.	Platus informacijos spektras žiniasklaidoje	Valstybėje yra platus žiniasklaidos priemonių pasirinkimas, kuriuose pateikiama pakankamai informacijos, pristatomos skirtingos nuomonės.	8,8	8,9	8,4	7,3
3.	Pilietinių organizacijų galimybės laisvai išreikšti kritiką	Pilietinės visuomenės organizacijos ir aktyvistai gali laisvai veikti, kritikuoti valdžią ir stambias ekonominių interesų grupes be neigiamų pasekmių.	8,5	8,7	8,4	7,7

⁷ Kuo didesnis balas, tuo principas yra svarbesnis.

⁸ Kuo mažesnis balas, tuo situacija yra geresnė.